

PŘÍNOS SPECIÁLNÍ VÝTVARNÉ VÝCHOVY K UTVÁŘENÍ DUŠEVNÍ A SOCIÁLNÍ POHODY JEDINCE

Hana STADLEROVÁ

Abstrakt: *Príspevek predstaví ciele študijného oboru a projektu Speciální výtvarná výchova, které jsou realizovány na katedře výtvarné výchovy MU Brno. Zhodnotí dílčí výsledky pedagogických praxí, které probíhají u vybraných skupin klientů. Zaměří se nejen na výsledky realizovaných výtvarných činností, ale především na jejich průběh, který může mít vliv na duševní a sociální pohodu zúčastněných aktérů.*

Klíčová slova: *speciální výtvarná výchova, vybrané skupiny klientů, pedagogická praxe, výtvarná seberealizace, duševní pohoda, sociální bezpečí*

Speciální výtvarná výchova je bakalářský obor, který je nabízen na Pedagogické fakultě MU v Brně. Je zaměřen na vedení výtvarných činností u klientů ze sociálně znevýhodněných skupin. Studentům jsou nabízeny disciplíny výtvarně teoretické a praktické, současně jsou seznamováni s problematikou speciální pedagogiky, sociální pedagogiky, arteterapie aj. (podrobně výčet disciplín na stránkách is.muni.cz). Od roku 2010 je realizován na katedře výtvarné výchovy i projekt Speciální výtvarná výchova, který je spolufinancován z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky. Jeho cílem je rozšíření stávajících aktivit katedry výtvarné výchovy PdF MU Brno, které v rámci rozvoje mezioborových vztahů s katedrou speciální pedagogiky, katedrou sociální pedagogiky a katedrou psychologie PdF Mu nabízejí studentům výrazné zvýšení odbornosti a kompetencí směrem k uplatnění v oblasti práce se sociálně znevýhodněnými skupinami. Po absolvování teoretického kurzu a kurzu nových médií se studenti účastní tvůrčích dílen v prostředí sociálně znevýhodněných skupin. Mají možnost pracovat s klienty v azylových zařízeních (Zastávka u Brna, Kostelec nad Orlicí) a Domově pro seniory (Brno, Podpěrova), poznávají problematiku volnočasových aktivit rómských dětí (Muzeum rómské kultury) a také dětí umístěných v Diagnostickém ústavu pro mládež (Brno, Veslařská). Poslední skupinou, se kterou mohou studenti speciální výtvarné výchovy praktikovat, jsou mentálně postižení klienti (ÚSP Nové Zámky u Litovle).

Výtvarné činnosti probíhají formou pravidelných výtvarných dílen, několika-denních kurzů nebo jednorázových, tematicky zaměřených akcí. Studenti poznávají

specifika jednotlivých pracovišť, jsou v úzkém kontaktu s lektory – odborníky, kteří mají poznatky a zkušenosti s vedením výtvarných ateliérů v konkrétní instituci. Můžeme konstatovat, že mnozí z klientů jmenovaných institucí mají za sebou traumatizující zážitky, obtížné životní situace, pro mnohé není jednoduché se vyrovnávat se skutečností, že se ocitli v ústavní péči. Tito klienti jsou vystaveni nejružnějším tlakům, často prožívají zátěžové situace. Jsou-li vystavováni stresu, který je chápán jako „*vnitřní stav člověka, který je buď přímo něčím ohrožován, nebo takové ohrožení očekává a přímo se domnívá, že jeho obrana proti nepříznivým vlivům není dostatečně silná*“ (Křivohlavý J., 1994, s. 10), je třeba hledat cesty zmírnění jeho účinků. Jak konstatuje I. Žaloudíková (2001, s. 65), „*umět si poradit a vypořádat se s mimořádně obtížnou situací obsahuje i výchovu (či sebevýchovu) k pozitivnímu myšlení a prožívání*“. Můžeme tedy předpokládat, že speciální výtvarná výchova „*vychovává*“ klienta prostřednictvím výtvarných činností – tedy aktivní formou - k pozitivnímu myšlení a prožívání. Klientům nabízí nejen možnost vyrovnávat se s obtížnými životními situacemi, ale také ujasňovat si další životní směřování, vytvářet pozitivní vztah k sobě i okolnímu světu a také uvolňovat napětí a relaxovat.

Před zahájením praxí se studenti společně setkávají s psychologem, speciálním pedagogem, didaktikem a lektorem, aby prezentovali návrhy projektů výtvarných činností, které jsou určené pro konkrétní instituci. Jedná se o otevřenou diskusi, do které mohou vstupovat všichni zúčastnění obohacovat se vzájemně o vlastní zkušenosti a znalosti problematiky. Studenti absolvující tuto formu pedagogické praxe, si ověřují přínos výtvarných činností, který, jak bylo naznačeno, nespočívá primárně v osvojení si výtvarného jazyka a jeho formálním zdokonalování. Tvorba ve výtvarných dílnách se stává prostorem pro „*vzájemnost účastníků*“. Ta by měla podle H. Babyrádové (2005, s. 85) „*vytvářet specifickou atmosféru, vyznačující se uvolněností, nepředpojatostí, otevřeností a inspirativností*“. Vědomí vzájemnosti nabízí příležitost komunikovat s ostatními, pomáhat si při řešení technologických postupů, umožňuje výměnu zkušeností, nabízí možnost vést rozhovory o vznikajících dílech. Přichází-li student s určitým konceptem, měl by zároveň být „*otevřený*“ aktivitám klientů, přistupovat k nim jako k jedinečným osobnostem, které disponují individuálními znalostmi, zkušenostmi, zážitky, ale také různými životními hodnotami. Otevřenost iniciátora výtvarných činností by měla zahrnovat i respekt národnostních, náboženských i kulturních odlišností, proto by měl být klientům k dispozici, neměl by vystupovat v „*řídící*“ roli. Měl by akceptovat konkrétní podmínky, ve kterých s klienty pracuje, především by měl respektovat jejich představy o vlastní tvorbě. Pokud jsou nabízeny výtvarné prostředky, neměla by být primárně sledována tvorba pro „*vnější efekt*“. Výtvarný jazyk si klienti osvojují na základě zkušeností, které mohou být v průběhu dalších výtvarných činností rozvíjeny. Aktivity, které jsou spojovány s příjemnými zážitky, mohou mít např. silně motivační charakter. Proto by měl iniciátor výtvarných činností podporovat tvůrce v potřebě tvořit, aby se postupně vnější podněty změnily v klientovu vnitřní motivaci a potřebu aktivně se vyrovnávat s vnějším světem i vlastními problémy. Lektorka speciální výtvarné výchovy Eva K., která má bohaté zkušenosti s prací ve výtvarných ateliérech azylových zařízení, tvořila grafiku s klienty ve specifických podmínkách Zařízení pro zadržení cizinců. Klienti pobývají v prostorách, kde jsou zamřížované pokoje, jsou v izolaci, pod dohledem policie (jedná se např. o cizince bez povolení k pobytu). Na konkrétním

příkladu dokumentuje význam tvorby - jeden z klientů zobrazil svoji rodinu, obrázek mu nahrazoval fotografii, nosil ji u sebe „na srdci“.

V rámci přípravy výtvarných dílen studenti těží z vlastní tvorby, která se stává inspirací např. při výběru výtvarných vyjadřovacích prostředků a témat. Často nízké sebehodnocení a nedůvěra ve schopnost tvořit vede klienty k obavám a neochotě se výtvarně vyjadřovat např. kresbou a malbou. Tato skutečnost se projevuje v převážně míře u dospělých. Proto by měla být škála výtvarných prostředků široká, mimo jiné jsou klientům nabízena i nová média (mohou pracovat s videokamerou, fotoaparátem, dataprojektorem). I zde sehrává důležitou roli výtvarný pedagog, který by měl být schopen vyhodnotit konkrétní situaci a pohotově reagovat, nabídnout alternativy výtvarného vyjádření.

Komunikace s klientem je studenty považována za náročnou dovednost, a proto je mnohdy spojována s pocity nejistoty. Pokud studenti situaci zvládnou - např. úspěšně naváží kontakt s klienty azylových zařízení, překonají strach pramenící z jazykových bariér, organizačně zvládnou spontánní projevy hyperaktivních dětí v ateliéru apod., zkušenosti se stávají silným motivačním prvkem pro pedagogickou práci, ale také osobním „ziskem“, což dokumentují i následující výroky: „... *byla to moje první dlouhodobější praxe a mohla jsem si vyzkoušet, jak se vlastně v takové situaci chovat, objevila jsem spoustu podnětů k zamyšlení* (Kamila K.); ... *ziskem je pro mě pohled do jiného světa, odbourání předsudků z utečenců, pohled do jiných kultur* (Tomáš P.); ... *nejkrásnější bylo, když jsem začala cítit, jak se mezi mnou a některými klienty boří bariéry a začínají mi důvěřovat* (Martina F.); ... *na mé spolužačky (kolegyně) jsem se podívala z jiného úhlu pohledu, to je podle mě též potřeba* (Markéta T.). Mnozí studenti konstatují, že bylo třeba, aby projeвили empatii a také trpělivost v komunikaci, především v počátcích, kdy navazovali s klienty vztah, aby je posléze získali pro výtvarnou činnost. Tuto zkušenost popisuje studentka Pavla J., která pracovala se seniory: „*Snažila jsem se do nich vžít a přitom jsem bedlivě pozorovala jejich reakce na moji iniciativu. Proto následně vyjadřuje pocity uspokojení, když se klienta, označovaného za „mrzouta“, kterému se zpočátku nic nelíbilo a vše považoval za zbytečné, podařilo „vtáhnout“ do výtvarné tvorby. „Začala jsem si s ním ze všeho výtvarného dělat legraci. Po nějaké době začal více komunikovat, usmívat se a zajímat o tvorbu“.* Klienti se často utvrzují v pocitu vlastní neschopnosti a nemohoucnosti. Může se i jednat o způsob, jak na sebe upozornit, jak si získat pozornost výtvarného pedagoga.

Speciální výtvarná výchova klientům nabízí možnost projevit se, spolu sdílet výtvarnou činnost, být aktivní, tvořit pro ně netradičními postupy a prostředky, což může dokumentovat i realizovaná akce, jejímž cílem bylo překonání „něčeho, co je celý život svazuje“. Akci studentka Pavla J. nazvala „*hod výtvarným materiálem z okna*“. Přes počáteční obavy akce přinesla zajímavé „výsledky“ – např. „*z okna letěla i opěrná hůl dámy, která si potrpí na velmi vybraný způsob chování*“. Jak dodává studentka, „*projevila chuť objevovat a zkoušet nové věci*“. Proto je pro studenty zarážející, když se setkávají i s názory personálu, že se jedná o zbytečné úsilí, které nemá význam.

Přínos výtvarných činností by měl být vždy hodnocen z pozice klienta. Jak říká Tomáš V., pracovník výtvarného ateliéru v Zastávce u Brna, „*každodenně nevznikají „zásadní“ výtvarná díla, dílna je pro klienty příjemným místem, kde se cítí dobře, je to místo setkávání, není vždy nutné něco vytvářet. To, co je cenné pro klienta, nemusí mít*

estetické kvality. Je třeba klienty brát vážně, respektovat je...“. Tento názor potvrzuje i situace popsaná jednou ze studentek. V průběhu činnosti, kdy malovala s osmiletou tureckou holčičkou duhu, si všimla přihlížející ženy, která nemluvila a podle slov studentky Milady T. působila frustrovaně. Napadlo ji, že se pokusí prostřednictvím děvčátka zapojit ženu do výtvarné činnosti. Pošeptala jí, ať namočí štětec do barvy a podá ho paní. Vysvětlila jí, že by ráda malovala, ale má zřejmě strach. Dívka chvíli váhala, potom namíchala barvu a podala štětec ženě. Ta jej s ostychem vzala a připojila se k dívence. Společně malovaly duhu. I když spolu nemluvily, dívka se na ženu usmívala. Jak popisuje studentka situaci – *„tímto okamžikem se to prolomilo, paní si vyžádala papír a barvy a začala malovat“*. Zpočátku se studentkami nemluvila, čím více malovala, tím více se „otevřela“. Mluvila o své dceři, od které je odloučena, o stesku. Postupně cítila potřebu si povídat se studentkou o vytvořených malbách. Popsaná situace studentku silně zasáhla, současně si uvědomila přínos pedagogické praxe, na které získává cenné zkušenosti. Potvrdila, že by výtvarná tvorba měla být spojována s pocity sebeuspokojení klienta, a také nabídkou setkávání se s tvorbou ostatních spolutvůrců. O nové zkušenosti a zážitky, které studentům přináší práce s klienty, se mohou podělit v rámci reflexivního semináře. Pod vedením zkušeného psychologa se učí reflektovat průběh i výstupy této – často psychicky náročné – pedagogické práce.

Přesto, že by měl být důraz kladen na proces tvorby, vznikají v rámci výtvarných činností i díla originální, jedinečná, výtvarně působivá. Jejich prezentace může mít pro klienta silně motivační a aktivizující přínos. Proto jsou vzniklá díla představována veřejnosti, objevují se ve výstavních prostorách, v médiích, což je i jeden z plánovaných výstupů grantového projektu. Výstavy by měly především přinášet tvůrcům okamžiky, kdy si zažívají chvíly „vlastní slávy“, ale jsou i prostorem pro přiblížení problematiky sociálně znevýhodněných skupin veřejnosti.

Literatura

- BABYRÁDOVÁ, H. *Výtvarná dílna*. Praha : Triton, 2005. ISBN 80-7254-705-4
KŘIVOHLAVÝ, J. *Jak zvládat stres*. Praha : Avicenum, 1994. ISBN 80-7169-121
ŽALOUĐÍKOVÁ, I. Příspěvek k neurotické zátěži učitelů. In Řehulka E., Řehulková O. (eds.) *Učitelé a zdraví 3*. Brno : Psychologický ústav ČR, 2001. ISBN 80-902653-7-5

Reflexe studentů oboru Speciální výtvarná výchova Pdf MU Brno

THE CONTRIBUTION OF THE SPECIAL ART EDUCATION LEADING TO THE CREATION OF SPIRITUAL EASE OF INDIVIDUAL

Abstract: The paper presents the goals of study program and the project Special Art Education, which is realized at The Department of Art MU Brno. It evaluates fragmental results of pedagogical practices for the selected groups of clients. It deals with the results of art activities and at the same time with their process, which can influence the condition of spiritual and social ease of the participants.

Key words: Special Art Education, the selected groups of clients, pedagogical practice, art self-fulfillment, spiritual ease, social security